

İBN CÜBEYR SEYAHATNAMESİNDE DİNSEL HOŞGÖRÜ

Religious Tolerance in Ibn Jubair's Travel Book

Abdurrahman ACAR*

Özet

Tam adı Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed el-Kinani el-Belensi olan İbn Cübeyr (1145-1214), kısaca *Rihle adıyla* bilinen Arapça seyahatnamesiyle ün kazanmış Endülüslü bir alim ve şairdir.

İbn Cübeyr, 1183'te İspanya'dan başlayan ve iki seneden fazla süren ilk Doğu seyahati kapsamında Mısır, Kutsal Topraklar(Haremeyn), Irak, el-Cezire, Suriye ve Filistin'i ziyaret etmiş ve Sicilya üzerinden ülkesine dönmüştür. O, seyahatnamesinde gezdiği ülke ve kentler, özellikle de Haremeyn hakkında çok önemli bilgiler vermiştir.

İbn Cübeyr Rihlesi XII yüzyılın sonlarında Hıristiyan ve Müslüman toplumları arasındaki ilişkiler hakkında kıymetli ve çoğu kez objektif değerlendirmeler içermektedir. İbn Cübeyr, seyahatnamesinde Haçlı Seferlerinin devam ettiği bir sırada Filistin'de Müslüman ve Hıristiyan toplumları arasında dostane ilişkiler kurulabildiğini, buna karşın Frankların Müslüman esirlere kötü davrandıklarını, Norman yönetimindeki Sicilya'da, ise Müslümanların nisbi bir hoşgörüyle karşılaştıklarını kaydetmektedir.

Anahtar Kelimeler

Filistin, Lübnan, Haçlılar, Sicilya, Selçuklular, Selahaddin Eyyubi.

Abstract

Ibn Jubair (1145,1214), known as Abu al-Husain al-Balansi, had been well-known with his book "Rihla". He, scholar and poet, is from Andalus.

Ibn Jubair traveled extensively from 1183 to 1185 for two years, and then went to Holy cities (Haramain), Iraq, al-Jazirah, Syria and Paletine. In his book, he has provided a lot of information about his places he travelled.

Ibn Jubair's book has significant and objective evaluations about the relationships between Muslims and Christians in XIIIth century. Ibn Jubair wrote in his book, *Rihla*, that Muslims and Christians have had friendly relations during the Crusades, but Franks had treated Muslims badly. In Sicily, ruled by the Norman, Muslims had lived under relatively more tolerance.

Key Words

Palestine, Liban, Crusades, Sicily, Saljuks, Salahaddin Ayyubi.

Giriş

Hoşgörü, başkalarının, kendisinininkinden farklı düşünme ve yaşama biçimleri olmasını kabul eden kimsenin tutumu; kimi durumlarda bir kimsenin bir kurala, bir yasaya uymamasına göz yummayı getiren esneklik ve anlayış; yüce gönüllülük gösteren, çevresindekilerin davranışlarını hoş gören kimsenin tutumu olarak tanımlanmıştır¹. Hoşgörünün Arapça karşılığı müsamaha, Fransızcası ise tolerans'tır. "Müsamaha", esas olarak birinin günahını bağışlamak; cezalandırmamak; birisinin isteğini uygun bulmak; birisine yumuşaklık ile muamele etmek; tahammül etmek ve birisinin istediği şeyi kabul etmek² gibi anlamlara gelmektedir.

* Doç.Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, XI, İstanbul ts, 5397.

² İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu'cemü'l-vasit*, İstanbul, 1400/1980, I, 447; *El-Mu'cemü'l-Arabî el-esâsi(heyet)*, Kahire ts., 640.

Günümüzde ise "hoşgörü", çağdaş bir boyut kazanarak, beraber yaşama; birlikte yaşayabilmek için de katlanma ve tahammül etmeyi hedeflemiştir. Mevcut şartlar ve evrensel gelişmeler dikkate alınarak hoşgörü ağırlıklı olarak "çoğunluğun görüş ve düşüncelerine aykırı olan fikirleri ifade edebilme hürriyeti ve düşündüğünü ve inancını hayata geçirebilme hakkı" şeklinde tarif edilir olmuştur. Çoğunlukla da insan hak ve hürriyetleri, hatta demokrasi ile beraber mütalaa edilmeye başlanmıştır³.

Hoşgörü, Müslümanların çok değer verdiği bir kavramdır. Onlar hem kendi dindaşlarına hem de diğer dinlerin mensuplarına karşı hoşgörümlü davranmaya özen göstermişlerdir. İslam dininde ve ahlakında hoşgörümlü olmanın erdemlerine dair çok sayıda tavsiye bulunmaktadır.

³ Talef Sakallı, "Hz. Peygamber ve Dini Hoşgörü", *Diyanet İlmî Dergi*, Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı, (Ankara 2000), s. 359-414.

Müslümanların gayrî müslimlerle olan ilişkileri; din ve vicdan hürriyeti çerçevesinde belirlenmiştir. Kur'an "Dinde zorlama yoktur"⁴ prensibini getirmiştir. Yine Kuranın birçok ayeti⁵ müslümanlara gayrî müslimlere dinî tebliğin dışında herhangi bir zorlamaya, baskı yapmaya ve bu konuda kin beslemeye haklarının olmayacağını ilan etmektedir. İslamın dinde kendilerine muhalif olanlarla ilişkilerinin çerçevesini şu ayet açık bir biçimde çizmektedir: "(Müminler!) Belki Allah (şu anda) düşman olarak gördüğünüz kimselerle sizin aranızda bir yakınlık oluşturabilir. Çünkü Allah her şeye kadirdir ve çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır. Din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselerle iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan alıkoymaz. Çünkü Allah adil olanları sever. Allah, sizi yalnızca din hakkında sizinle savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkararak ve çıkarılmayı için yardım eden kimselerle dost olmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır"⁶.

İslam, dini başlangıçtan beri müsamaha'ya çağırarak bir din olmuştur. Bir Hadis-i Şerif'te "Allah Teala'ya en sevimli din müsamahakar Hanif dinidir"⁷ buyrulmuştur. Başka hadis-i şeriflerde müslümanlardan müsamahakar davranmaları ve kolaylık göstermeleri istendiği gibi, Hz. Peygamber'in hayatı da müsahamanın örnekleriyle doludur. Medine Vesikası'nın⁸ yirmibeş maddesi gayrî müslimlere kendi inançlarını korumaları izni vermektedir. Hz. Peygamberin gayrî müslimlere tanıdığı din ve vicdan hürriyeti konusunda ayrıntılı bilgiler Onun Necran Hıristiyanlarıyla ilgili uygulamalarında yer alır. O Necran ve Yemen Hıristiyanlarına geniş din serbestisi tanımıştır. Medineye gelen Necran heyetine ibadet etmeleri için Medine Mescidini göstermiştir⁹.

Müslümanlar Raşid halifeler zamanında da gayrî müslimlere dinî ayin ve ibadetlerini icra etme hürriyeti tanımışlardır¹⁰. Özellikle Hz. Ömer devrinde gayrî müslimler karşısında izlenen siyasetin yalnızca İslam Dünyası için değil, bütün insanlık âlemi adına gerçekten göz kamaştırıcı ve devrin şartlarına ve hatta yüzyılımızın anlayışına göre, son derece

"insancıl" olduğu görülmektedir¹¹.

Günümüz hoşgörü kültürüne küçük bir katkıda bulunmak amacıyla hazırladığımız bu yazının asıl konusuna geçmeden önce İbn Cübeyr'in çağı, hayatı, kişiliği ve seyahatnamesi hakkında da bazı bilgiler vermenin yararlı olacağını düşünüyoruz.

İbn Cübeyr'in ülkesi olan Endülüs, XII. yüzyılda Muvahhidler Devleti (514-640/1120-1238) tarafından idare edilirken, Doğu İslam dünyasında, Bağdat'taki Abbâsî Halifeliği (150-656/750-1258)'nin dinî liderliği etrafında birleşen çok sayıda devlet, atabeglik ve emirlik hüküm sürüyordu.

Bilindiği gibi Abbâsî Halifeliği, altın çağından sonra Zenc ve daha sonra da Karmati isyanlarını bastırmak zorunda kalmış; bunların ardından gelen Zeydî Büveyhî hanedanının tahakkümü ve nihayet 969'da Mısır'a hakim olan İsmailî Fâtımî Halifeliği'yle kültürel ve askeri alanda giriştiği mücadeleler neticesinde, büyük ölçüde güç kaybetmişti. Fakat XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendisinin dinî liderliğini tanıyan Selçuklular'ın siyasi ve askerî desteği sayesinde yeniden saygınlık ve güç kazanmaya başlamıştı. Selçuklular'ın ilk sultanı Tuğrul Bey 1055 yılında Bağdat'a girerek Irak'ı nüfuz bölgesine dahil etmiş, Sultan Alparslan komutasındaki Selçuklu ordusu da 1071'de Malazgirt Ovası'nda İmparator Romanos Diogenes komutasındaki Bizans ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmıştı. Ancak daha yarım yüzyıl geçmeden Büyük Selçuklu İmparatorluğu dağılma sürecine girmiş ve Selçuklu ailesinden hükümdarlar Anadolu, İran ve Irak'ta birbirinden bağımsız olarak hüküm sürmeye başlamışlardı. Bu hükümdarlara tabi olan ve olmayan çok sayıda küçük devlet ve emirlik de birbirleriyle kıyasıya mücadeleye girişmişlerdi.

İşte, tam bu sıralarda, İslam dünyasının bu bölünmüşlüğü de gören Avrupalılar, İslam dünyasına karşı dinî, siyasi ve iktisadî birtakım nedenlerle tarihte Haçlı Seferleri olarak bilinen hareketi başlatmışlardır. Bu hareketin başlamasında Bizans'ın, Malazgirt yenilgisinin ardından Avrupa'dan yardım istemesi de bir ölçüde etkili olmuştur.

1096'da başlayan Birinci Haçlı Seferi sonucunda İslam dünyasının ortasında dört Latin devleti kurul-

⁴ Kur'an, Bakara II/2256

⁵ Kur'an, Maide, 5/99; Teğabün 64/12; Gaşıye 88/22.

⁶ Kur'an, Mümtehine, 60/7-9.

⁷ Buhari, İman, 29.

⁸ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda, *Hız. Ömer Zamanında Gayrî Müslimler*, İstanbul 1989; Ahmet Bostancı, *Hız. Peygamberin Gayrî Müslimlerle İlişkileri*, İstanbul 2001, s. 27-38.

⁹ Bkz. Mustafa Fayda, "Hz. Muhammed'in Necranlı Hıristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhale", *AÜİF. İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, II Ankara 1975; Mehmet Aydın, "Hz. Muhammed Devrinde İslam-Hıristiyan Münasebetlerine Toplu Bir Bakış", *Bellekten*, C. XLIX, S. 193 (Ankara 1985), s. 53-64.

¹⁰ Fayda, *Hız. Ömer Zamanında Gayrî Müslimler*, İstanbul 1989.

¹¹ Fayda, a.g.e. 195. Tarih boyunca Müslümanların gayrî müslimlere gösterdikleri hoşgörü örnekleri için ayrıca bkz. Hüseyin Gazi Yurdaydın "İslam Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu", *AÜİFD*, C. XXVII (Ankara 1985), s. 97-110; İrfan Aycan, "Ömer b. Abdülaziz ve Gayrî Müslimler", *Dini Araştırmalar*, (Ankara Ocak-Nisan 1999), C. S:3, s.65-82; Mehmet Özdemir, "Gayrî Müslimlerin Dinî Hayatı Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüsteki Uygulamaları", *AÜİFD*, C. XXXIII (Ankara 1992), s. 203-238; Öztürk, Levent, *İslam Toplumunda Hıristiyanlar*, İstanbul 1998; Sakallı, a. g. m, 410-412.

du¹². Bu devletlerin en önemlisi Kudüs Krallığı (1099-1291) idi. Haçlılar bunun ardından Akkâ (Acre) ve Sûr (Tyr) şehirlerini de istila ederek Akdeniz'e hakim olmak için büyük bir avantaj elde ettiler ve Mısır'ın Sûriyeyle olan bağlantısını kestiler.

Bu ilk şoku atlatan Müslüman hükümdarlar geç de olsa harekete geçtiler ve kısa süreli de olsa bir güç birliği oluşturdular. Bu çerçevede Musul ve Halep Atabegi İmadüddin Zengi, 1144 senesinde Urfa'yı Haçlıların elinden almayı başardı. Fakat bu başarı aynı zamanda İkinci Haçlı Seferi'nin başlamasına da bir sebep oluşturdu. Ancak Haçlılar, birincisinin aksine, bu seferde, tam bir başarısızlığa uğradılar.

İslam dünyası Haçlılar'a karşı, var gücüyle kendisini savunmaya devam ederken Musul ve Halep Atabegi Nureddin Zengi(ö. 569/1173)¹³ tarafından görevlendirilen Selâhaddin Eyyübî (el-Melik en-Nâsır Yusuf), zayıflamış olan Fatımi halifeliğini kısa bir süre içerisinde ortadan kaldırmayı ve Mısır'ı yeniden Abbâsi Halifeliğine bağlamayı başardığı gibi kendisi de Eyyübî Devleti'nin ilk sultanı olarak tahta oturdu (1169).

Selâhaddin Eyyübî, asıl ününü, üçüncü seferlerine çıkmış olan Haçlı kuvvetlerini 583/1187 senesinde, Hittin'de bozguna uğratarak ve ardından Kudüs'ü yeniden İslam topraklarına katarak elde etti. O bu zaferle bütün İslam dünyasının takdirini kazandı. Haçlılar kaybettikleri toprakları geri almak için uğraşırlarsa da neticede III. Haçlı Seferi 588/1192 yılında Remle'de yapılan barış anlaşmasıyla sona erdi. Bu antlaşmayla Sûr şehrinde Akkâ'ya kadar uzanan dar sahil şeridi hariç, bütün Filistin Müslümanların eline geçti.

İşte İbn Cübeyr, ilk Doğu seyahatini gerçekleştirirken İslam Dünyasının genel görünümü bu şekilde idi. İbn Cübeyr'in hayatı, ilmi kişiliği ve Rihle'si¹⁴ hakkında ayrı bir yazı hazırladığımız için burada çok kısa bazı bilgiler vermekle yetineceğiz.

Tam adı Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed

¹² İslam dünyasının ortasında kurulan Latin krallıkları şunlardır: Urfa Kontluğu(1098-1144), Antakya Kontluğu(1098-1268), Kudüs Krallığı (1099-1291) ve Trablusşam Kontluğu (1109-1289).

¹³ Nureddin Mahmud Zengi'nin kişiliği ve devlet idaresi için bkz: Bahaeddin Kök, *Nuruddin Mahmud b. Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, İstanbul 1992.

¹⁴ İbn Cübeyr'in hayatı, seyahatleri, ilmi kişiliği ve Rihlesi için msl. Bkz: Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Cübeyr", *DİA*(Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), XIX, İstanbul 1999, s.400-402. İnayetullah Rıza, "İbn Cübeyr", *Dairetü'l-Mearif-i Buzurg*, 204-207; Ali Osman Koçkuzu, "Sosyal ve Kültürel Hayat Açısından İbn Cübeyr Seyahatnamesine Göre Fırat Havzası", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:3, Yıl:1990, Konya 1990, s. 41-56. İgnati İliuanovich Krachkosky, *Tarihul-Edebil-Cuğrafi el-Arabi* (trc.: Salahuddin Osman Haşim), I-II, Kahire 1963. Avatî Muhammed Yusuf Nuvvâb, *er-Rehelatü'l-Mağribiyye ve'l-Endelisiyye, masdarun min masadiri tarihil-Hicaz fi'l-kameyn esabi ve's-samin el-hicriyyen*, er-Riyad 1417/1996.

el-Kinani el-Belensi (1145-1214), Muvahhidler Devleti zamanında Gırnata Emiri'nin sarayında bir süre katiplik yapmış, bunun yanısıra yazdığı şiirlerle vasat bir şair olarak da Arap edebiyat tarihindeki yerini almıştır. Ancak o kısaca Rihle olarak bilinen *Rihletü'l-Kinânî* veya *Rihletü İbn Cübeyr* adındaki seyahatnamesiyle üne kavuşmuştur.

İbn Cübeyr, 1183'te İspanya'dan başlayan ve iki seneden fazla süren ilk Doğu seyahati kapsamında Mısır, Kutsal Topraklar(Haremeyn), Irak, el-Cezire, Suriye ve Filistin'i ziyaret etmiş ve Sicilya üzerinden ülkesine dönmüştür. O, seyahatnamesinde gezdiği ülke ve kentler, özellikle de Haremeyn hakkında çok önemli bilgiler vermiş ve bu bilgiler daha sonraki seyyah ve tarihçiler tarafından sıkça kullanılmıştır.

İbn Cübeyr Rihle'si, İslâm dünyasının XII. yüzyıl sonlarındaki dinî, siyasi ve sosyal durumu hakkında orijinal bilgiler içeren çok önemli bir kaynaktır. Bu eser Müslümanlar için sadece bir seyahatname değil, aynı zamanda Haremeyn'i tanıtan ve hac ibadetinin nasıl ifa edildiğini anlatan bir rehber özelliği taşımaktadır.

Öte yandan İbn Cübeyr Rihlesi XII yüzyılın sonlarında Hristiyan ve Müslüman toplumları arasındaki ilişkiler hakkında da kıymetli ve çoğu kez objektif değerlendirmeler içermektedir. İbn Cübeyr, *Rihle*-sinde Haçlı Seferlerinin devam ettiği bir sırada Filistin'de Müslüman ve Hristiyan toplumları arasında dostane ilişkiler kurulabildiğini, buna karşın Frankların Müslüman esirlere kötü davrandıklarını, Norman yönetimindeki Sicilya'da, ise Müslümanların nisbi bir hoşgörüyle karşılaştıklarını kaydetmektedir.

Hoşgörü, Müslümanların hoşgürüsü, İbn Cübeyr'in çağı, İbn Cübeyr ve *Rihlesi* hakkında bu özet bilgileri verdikten sonra asıl konumuza, yani İbn Cübeyr Seyahatnamesini dinsel hoşgörü bakımından incelemeye geçebiliriz. Konuyu iki ana başlık altında ele alacağız: İslam ülkelerindeki gayri müslimlerin durumu ve gayri müslimlerin yönetimi altında (Haçlı toprakları ile Norman yönetimindeki Sicilya'da) yaşayan müslümanların durumu.

1. İslam Ülkelerindeki Gayri Müslimlerin Durumu:

İslamın ilk dönemlerinden itibaren var olan ve yukarıda örneklerini verdiğimiz hoşgörü ortamı asırlarca devam etmiştir. Haçlı savaşlarına rağmen İslam devletlerinin himayesinde yaşayan Hristiyanlara karşı müslümanların toleransında bir değişiklik olmamıştır. Bunun tersini söyleyenler ya iyi kaynaklardan bilgi alamamışlardır veya kötü niyetlidirler. Müslümanların Haçlı Seferleri karşısındaki uyanışlarından Hristiyanlar çok az durumda zarar görmüşlerdir. Bu da ancak Frankların bazı uygula-

malarına karşılık vermek şeklinde olmuştur. Mesela 1124'te Franklar tarafından Kudüs'teki bazı kutsal mahallere hüürnetsizlik yapılmıca Halep'teki kiliselere saldırın ve baskınlar yapılmıca olayı buna örneğ gösterilebilir¹⁵. Fakat İspanya'daki Murabıtlar'ın, Franklarla işbirliğı içerisinde oldukları sanılan bazı Hırsitiyanlara karşı aldıkları tavır pek az toleranslı görünüyor. Çünkü İspanya Hırsitiyanları Latin din akidesinde idi. Doğudaki Türk beylerinin tavrı ise Haçlı savaşlarının ortasında bile tam müsamahalı idi. Çünkü buraya gelenler, Frankların suç ortağı olarak gelmiyordu ve Latin inancı değillerdi. Eğer genel anlamda müslümanların yönetimi altındaki Hırsitiyanlara müslümanların davranışı sertleşmişse bu, onlardan yararlanmak isteyen Moğollarla işbirliğı yapmalarından dolayıdır¹⁶.

Yine bu savaş ortamında bazı Haçlı yöneticilerinin hoşgörü iklimini yokedecek davranışlarda buldukları görülmektedir. Kerek'in Haçlı hâkimi İslamın kutsal şehirlerini ele geçirmek ve hatta Hz. Peygamberin naşını kabrinden çıkarmak maksadıyla bir özel deniz birliğı hazırlamış ve Kızıldeniz'deki Müslüman donanması üzerine bir saldırı düzenlemiştir. Fakat sonuçta Selâhaddin Eyyübî, bir deniz birliğı göndererek bu Haçlı planını boşa çıkartmıştır¹⁷. Bu deniz savaşı sonucunda ele geçirilen esirler, İskenderiye'ye getirtilmiş; develere üzerine ters bindirilerek ve deflere vurularak şehirde dolaştırılmışlardır¹⁸.

Miladi XII. asırda Müslüman-Hırsitiyan ilişkilerini anlatırken; tarihçilerin en çok kullandıkları ve tekrarladıkları cümleler İbn Cübeyr'in kaleminden çıkmış olan şu satırlardır:

İlginçtir ki iki taraf, yani Müslümanlar ve Hırsitiyanlar, arasında savaş bütün şiddetiyle devam ederken, belki de iki tarafın orduları savaş meydanlarında karşı karşıya iken tüccarları herhangi bir engelle karşılaşmadan birbirlerinin ülkelerine gidip gelebiliyorlardı. Mısır'dan Frankların ülkesi üzerinden Süriye'ye kervanlar durmadan gidip geliyorlar. Aynı şekilde Müslüman kervanları da Dimaşk'tan Akkâ'ya sürekli gidip geliyorlar. Hırsitiyan tüccarın İslam ülkesine girişi engellenmiyor ve yolları kesilmiyor. Müslüman ve Hırsitiyan tacirler karşılıklı olarak birbirlerinin ülkesine girdiklerinde gümrük vergisi veriyorlardı. Onlar birbirleriyle çok iyi anlaşılıyorlar ve ilişkileri normal seyrinde devam ediyordu. Askerler savaşırken, iki tarafta da halk gündelik ha-

*yatını sürdürüyordu*¹⁹.

İbn Cübeyr, Gayrı Müslimlerin İslam ülkelerindeki durumu hakkında Rihlesinin çeşitli sayfalarında değerli başka bilgiler de vermiştir. Fakat, o Doğu seyahatine çıkarken içinde bulunduğu geminin Frank, Rum ve Cenevizli gayrı Müslim yolcularının Mısır'a girişte Eyyübilerin gümrük memurları tarafından nasıl bir muamele ile karşılaştıkları hakkında maalesef bir şey yazmamıştır. Şayet, o, bu konuda bir-iki cümle söylemiş olsaydı, Haçlı Savaşları tarihiyle uğraşanlara, İslam limanlarında Hırsitiyanlara nasıl bir muamele yapıldığı konusundaki bilgilerini yeniden değerlendirmelerine yardımcı olacak ve böylece bu tarihçiler, eski tarih kitaplarında sıkça geçen, İslam limanlarında Hırsitiyanlara reva görülen kötü muamelenin Avrupalı Haçlı Savaşlarını başlatmaya sevkeden en büyük neden olduğu şeklindeki fikirleri ileri süremeyeceklerdi²⁰.

İbn Cübeyr'in İslam devletlerinin hakimiyeti altında yaşayan gayrı müslimler hakkında Rihle'sinde verdiği bilgiler daha çok Mısır, Süriye, Filistin ve Irak'taki durumla ilgilidir ve bu bilgilerden genel olarak, onlara iyi davranıldığı anlaşılmaktadır.

Şayet İbn Cübeyr Selçuklu yönetimindeki Anadolu'yu da derinlemesine gezmiş olsaydı dinsel hoşgörünün tarihteki en güzel örneklerini teşkil eden buradaki uygulamaları da muhakkak ki kaydedirdi. Bu nedenle Doğu İslam Dünyasında gayrı müslimlere gösterilen müsamahanın daha iyi görünmesine imkan vereceği düşüncesiyle Anadolu'daki gayrı müslimlerin durumu hakkında da biraz bilgi vermenin yararlı olacağını düşünüyoruz.

Bilindiği üzere 1071 Malazgirt Savaşından sonra Türkler yoğun bir biçimde Anadolu'ya göç ettiler. Yine bilinmektedir ki ilki 1096'da başlayan ve Anadolu'da onulmaz yaralar açan Haçlı seferlerine rağmen, Türkler Müslüman olmayan halka karşı hoşgörülü davranmışlardır. Ermeni tarihçisi Urfalı Mateos, Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın yüreğinin Hırsitiyanlara karşı iyilikle dolu olduğunu, bu sebeple bir çok kent ve kasabanın kendiliklerinden onun yönetimine girdiğini vurgulamıştır. Ayrıca aynı tarihçi, Türk Sultanı Melikşah (ö.1092) Süriye'den geçerken halkın onu 'baba' olarak gördüğünü yazmıştır²¹.

Diğer yandan Anadolu Selçuklu hükümdarı II.

¹⁵ Claude Cahen, "İslam ve Haçlılar" (trc. İsmet Kayaoğlu), *Bellelen*, LI S. 200 (Ağustos 1987), s. 1050.

¹⁶ Cahen, a.g.m., 1051.

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Ahmed Şüteyvi, "Mevakifu İbn Cübeyr es-Siyasiye min hilali rihletihî", *Hevliyaatu'l-Camiati't-Tunusiye*, S. : 26 (1987), s. 200-201.

¹⁸ Zeki Muhammed Hasan, *er-Rehhaletu'l-Müslimün fil-Usûril-Vusta*, Beyrut 1401/1981, s. 76.

¹⁹ İbn Cübeyr, *Rihle*, Daru Sâdir, Beyrut tarihsiz., s. 260; Hasan, a. g. e, 83. Müslümanlarla Haçlılar arasındaki dostane ilişkilerinin en ilginç örneklerinden biri Şeyzer emiri Üsame b. Munkız'ın hayatında da görülmektedir. Üsame eseri el-İtbar'da bu konuda geniş bilgi vermektedir.

²⁰ Nikula Ziyade, *el-Cuğrafya ve'r-rehalat indel-Arab*, Beyrut 1982, s. 6.

²¹ İbrahim Agah Çubukçu, "Müslümanların Hırsitiyanlığa Bakış Açılan", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, C. XXXII, Ankara 1992, s. 227.

İzzettin Kılıçarslan (1155-1192) da Malatya'da Süryani Patriğini ziyaret etmiş ve Haçlılara karşı mücadelesindeki katkılarından dolayı ona teşekkür etmiştir. Aynı hükümdar, Hıristiyan ve Müslüman bilgilerin, kendisinin huzurunda, din ve felsefeyle ilgili serbestçe tartışma yapmalarına izin vermiştir²².

II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1222-1246), biri Gürcü kraliçesi Rosudan'ın kızı olmak üzere üç Hıristiyan kadınla evliydi. Ve bunların din değiştirmeye zorlandıklarını gösteren bir kayıt bulunmamaktadır. Gürcü prensesinin, memleketinden beraberinde getirdiği papazlara, dini tasvirlerle, hıristiyan imaretine ve sarayda kendilerine mahsus bir kiliseye sahip olarak bir müddet yaşadığı ve sonra kendi isteğiyle İslamiyeti seçerek Gürcü Hatun adını aldığı anlaşılmaktadır²³.

Cahen ve daha birçok Batılı ilim adamları XII. Ve XIII. Yüzyıllarda, Anadolu'da, gazilerin inanç ve davranışlarının, İslam dünyasının başka hiçbir yerinde karşılaşmadığımız bir dini müsamaha ile nasıl bir arada var olabildiği ve nasıl bağdaşmış olabileceğini anlamakta güçlük çekmişler ve müsamahakar tutumla cihad ve İslamlaştırma anlayışının nasıl yan yana getirilebildiğine dikkat çekmişlerdir²⁴.

Gerçekten de Selçuklular, fethettikleri ve İslamlaştırmaya çalıştıkları Anadolu'da, hıristiyanlara karşı, siyasi ve iktisadi müsamahanın ötesinde, Ortaçağ şartları içerisinde kolay kolay düşü-nülemeyecek çok geniş bir dini müsamaha göstermişler ve bu anlayış sadece ağır vergilerden kurtulmak için değil aynı zamanda inançlarını da rahatlıkla yaşayabilmek için pek çok hıristiyanın, Selçuklu idaresini tercih etmesine sebep olmuştur. Selçuklu Devletinde genel olarak Hıristiyanlara karşı gösterdikleri müsamahakar tutumun ihtidallara vesile olmuştur²⁵.

Esasen Selçuklu sultanları da genellikle, eski Türk hakanları gibi din ve fikre müsamaha gösteren geleneğe sadık kalmışlardır. Nitekim bazı Türkiye Selçuklu sultanları dinî ve fikrî müsamaha dolayısıyla birtakım ithamlara bile maruz kalmışlardır²⁶.

²² Yavuz Ercan, "Türkiyede XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayri Müslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu", *Bellekten* (Ankara 1984), C.XLVII, S.188, s. 1119-1149; İbrahim Agah Çubukçu, "Türk Kültüründe Hoşgörü", *Uluslararası Hoşgörü Kongresi Bildirileri*, Ankara 1995, 118; a.y., "Müslümanların Hıristiyanlığa Bakış Açıkları", s. 227; Osman Çetin, *Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı*, İstanbul 1990, Mehmet Şeker, *Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi, Türkiye Selçukluları ve Osmanlılarda Müslim-Gayri Müslim İlişkileri*, Ankara 2000.

²³ Çetin, 168; Şeker, 48.

²⁴ Çetin, *Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı*, 166.

²⁵ Çetin, 166-167.

²⁶ Osman Turan, "Türkler ve İslamiyet", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) Dergisi*, C. IV, (Mayıs-Haziran 1946), s. 476.

2. Hıristiyan Ülkelerdeki Müslümanların Durumu

İbn Cübeyr Hıristiyan ülkelerdeki Müslümanların durumuyla doğal olarak daha çok ilgilenmiştir. Onun özellikle Filistin Sicilya'daki Müslümanların yaşayışları hakkında verdiği bilgiler Rihle'sinde önemli bir yer tutmaktadır.

İbn Cübeyr Rihlesi Kudüs Haçlı Krallığına bağlı Filistin şehirlerinde ve Normanların yönetimindeki Sicilya'da yaşayan Müslümanların durumları hakkında birçok tarih kaynağında bulunmayan bilgiler ihtiva etmektedir. Bu da Rihle'nin değerini arttıran en önemli noktalardan biridir. Şüteyvi, İbn Cübeyr'in Hıristiyan yöneticilerle ilgili görüşlerine yer vermiş ve bunların bir değerlendirmesini yapmıştır²⁷.

İbn Cübeyr'in gayri müslimler hakkındaki düşünceleri için söylenebilecek söz şudur: Onun dini taassubu kendisini gerçekleri söylemekten alıkoymamıştır²⁸.

İbn Cübeyr'in hac ibadetini ifa ettikten sonra dönüş yolculuğunu Mısır üzerinden yapmayarak Irak'a yönelmesi; oradan Suriye'ye ve Haçlı yönetimi altındaki Filistin'e ve oradan da Sicilya'ya geçmesi büyük bir şans olmuştur. Onun bu ülkelerdeki dini, siyasi ve sosyal durum hakkında verdiği bilgiler belge niteliğindedir ve bu bilgilere başka kaynaklarda rastlanmamaktadır. Çünkü onun yazdıkları bir görgü tanığının gözlemleridir. O, yazdıklarıyla Haçlılarla Müslüman orduları arasındaki mücadelelerin şiddetini ve Norman Sicilyasında yaşayan Müslümanlara yapılan baskıları ve onları adadan çıkarmak için başvurulan hileleri ortaya koyuyor²⁹.

a. Kudüs Haçlı Krallığındaki Müslümanların Durumu:

Haçlı hareketinin, her ne kadar Hıristiyan hacıların emniyet içerisinde Filistin'i ziyaret etmelerini sağlamak ve Hıristiyanlarca kutsal sayılan mekanları kurtarmak amacına dönük olarak başladığı kanaati varsa da, çok geçmeden Hıristiyan olmayanlara karşı bir bir kin ve intikam hatta imha hareketine dönüştüğü gözlenmektedir. Haçlıların geçtikleri topraklarda yaptıkları tahribata ve katliama dair kaynaklarda çok sayıda örnek verilmektedir. Mesela 15 Haziran 1099'da Kudüs'e girdiklerinde onbinlerce müslüman sivil öldürdükleri nakledilmektedir. İslam dünyasında kurulan Kudüs Haçlı Krallığı ve diğer Haçlı prenslikleri, Müslüman devletlerin Anadolu, Filistin ve Suriye'deki gayri müslüm vatandaşlarına gösterdiği toleransı gösterememişlerdir.

²⁷ Şüteyvi, "Mevâkifu İbn Cübeyr es-siyâsiye min hilâli Rihletihi", 215-222.

²⁸ Şüteyvi, 223.

²⁹ Şüteyvi, 216.

İbn Cübeyr, Rihle'sinde Haçlılar hakkında, özellikle de 580/1184 yılında ziyaret ettiği Filistin'in liman kenti Akkâ(Acre)'da³⁰ yaşayan Müslümanların durumuyla ilgili önemli bilgiler vermektedir.

Akkâ şehri, sadece askeri ve ticari bakımlardan değil, aynı zamanda dini bakımdan da büyük bir öneme sahipti. Bu şehir ve civarında üç semavi dinin mensuplanca da kutsal kabul edilen peygamber mezarları veya makamları bulunmaktaydı

İbn Cübeyr, Akkâ için şunları yazmıştır: "*Allah onu viraneye çevirsin. Frenk ülkesinin önemli bir şehridir. Allah onun tekrar Müslümanların eline geçmesini nasib etsin. Burası, seyahat ve ticaret gemilerinin, kervanların, müslüman ve gayrı müslim tacirlerin bir araya geldiği en uç bir noktada bulunan bir şehirdir. Cadde ve sokaklarında insanların yürütmesini bile zorlaştıran bir kalabalık vardır. Ancak ne var ki bu diyar, küfür diyarıdır ve domuz, hıristiyan ve haçla doludur; caddelerinde necasetten, kötü kokudan ve çöplükten geçilmez*"³¹.

O, Haçlıların elindeki en büyük kentlerden ve Sûriye (Biladu's-Şam)'deki en önemli üslerinden biri olan Akkâ'da ve Sûr'da küçük bir-iki mescid dışında cami ve mescidlerin çoğunun kiliseye dönüştürüldüğünü gözlemlemiş ve bu durumdan duyduğu üzüntüyü gizleyememiştir.³²

İbn Cübeyr'in Rihle'sinde dikkat çektiği konulardan biri de Frankların (Haçlıların) elindeki müslüman esirlerin durumudur. "*Haçlı ülkesine girenlerin gördükleri facialardan biri de şudur ki, orada Müslüman esirleri zincirlere bağlı olarak yürütüyorlar, köleler gibi ağır işlerde çalıştırıyorlar. Kadın esirlerin durumu da aynıdır; onların da ayaklarına zincirler bağlanmıştır*"³³. Böylece Mayer'in de kabul ettiği gibi Müslüman kölelerin bu kötü durumdan kur-

tulmak ve özgür bir insan olarak yaşayabilmek için Hıristiyanlığı kabul etmekten başka çareleri yoktu³⁴.

Fakat Haçlı idaresindeki şehirlerde görmüş olduğu her şey, Lewis'in de işaret ettiği üzere, İbn Cübeyr'i rahatsız etmemiştir. Mesela o Sûr (Tyr) şehrinde Hıristiyanların düzenlemiş olduğu bir düğün merasimini büyük bir beğeni ile izlemiş ve bu merasimi ayrıntılı bir biçimde tasvir etmiştir³⁵.

İbn Cübeyr, eserinde genelde her ülkenin yöneticisinin ismini verdiği halde, Filistin'deki şehir ve kalelere hakim olan Frank yöneticilerin isimlerini bile ağzına almaz, hatta bazen nezaketini terk ederek onlar için hakaret dolu sözler söylemiştir.³⁶ O, bu duygusallığına rağmen, Haçlı yöneticilerin, ülkelerine gelen Müslüman yolculara iyi muamelesini görmezden gelmemiş; insanlara güzel muamele ettiklerini, nazik davrandıklarını ve Müslüman tacirlere mallarının gümrüklenmesi işleminde bir zorluk çıkarmadıklarını³⁷ kaydetmiştir.

İbn Cübeyr, Haçlı Savaşları esnasında Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında ticari ilişkilere ve mübadeleye dair, daha önce zikredilen (bkz. s.6) meşhur gözlemin sahibidir ve hiçbir Doğulu veya Batılı Haçlı savaşları tarihçisi kalmamıştır ki bu asil Valencialı gezginin sözkonusu gözlemini nakletmemiş olsun³⁸.

İbn Cübeyr, Rihle'sinde Filistin'deki Müslüman çiftçilerin durumu konusunda da önemli bilgiler vermektedir. O, Hıristiyan topraklarında yaşayan Müslüman çiftçilerin refah içerisinde olduklarını, buna karşılık dindaşlarının arazi sahipleri yanında çalışan çiftçilerin bu denli rahatlık ve adalet içerisinde olmadıklarını gözlemlemiştir. Sûriye sahillerinde Frankların elinde bulunan bütün şehirlerde durumun böyle olduğunu belirtmiştir. Müslüman çiftçilerin bir kısmının Müslüman efendilerinin zulmünden şikayet etmesi ve diğer kısmının ise gayrı müslim ve düşman Frank efendisinin muamelesini övmesi ve onun adaletinden memnun kalması Müslümanların başına gelen bir faciadır"³⁹

Eyyübî ve Haçlı kuvvetleri arasında bitip tükenmek bilmeyen savaşların ardından, 1192'de Remle Barış Anlaşması imzalandı. Selahattin Eyyübî ve İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard arasında imzalanan bu antlaşma gereğince, Haçlılar güneyde Yafa ve kuzeyde Sûriye'ye kadar uzanan sahil şeridini el-

³⁰ Nâsır-ı Hüsrev'in yazdıklarına göre Akkâ'dan doğu yönünde giden yolcular, içinde peygamberlerin meşhedlerinin bulunduğu bir dağla karşılaşır. Bu dağ Remle'ye giden yolun kenarındadır. Nâsır-ı Hüsrev, 23 Şaban 438/5 Mart 1037 günü teberük ve Allaha takarrüb maksadıyla bu ziyaretgaha uğramıştır. Bu dağdaki köyler civarında sırasıyla 'İyş ('Ayş) ve Şemun'un kabirlerini, Zülkifl'in kabri olarak bilinen meşhed, Hud, Uzeyir ve Şuayb'un ve Hz. Musa'nın eşi olan kızının kabirlerini, Yakub (a.s.)'in dört oğlunun kabirini ve Hz. Musa'nın annesinin kabirleri bulunmaktadır. "*Şehrin Doğu Kapısı yakınında, sol kol üzerinde, Aynu'l-Bakar adı verilen bir kaynak bulunmaktadır. Rivayete göre burayı Adem (a. s) bulmuş. O, ineğini buradan suvarmış ve bu nedenle burası 'Aynul-Bakar diye adlandırılmıştır. 'Aynul-Bakar, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlarca kutsal bir mekan olarak kabul edilmektedir. Müslümanlar bunun yakınında Ali b. Ebi't-Talib adında bir cami inşa etmişlerdir. Bkz. Nâsır-ı Hüsrev, *Sefemâme* (trc. Abdulvahhab Tarzi), Ankara 1994, s. 51-52.*

³¹ İbn Cübeyr, 276; Lewis, *Müslümanların Avrupayı Keşfi* (trc. İhsan Durdu), İstanbul 2000, s. 132.

³² İbn Cübeyr, 276.

³³ İbn Cübeyr, 280; Muhammed Fethi eş-Şair, *Ahvâlül-Müslimin, fi Memleketi Beytil-Mukaddes es-Salibiyye* 1099-1187, Kahire 1989, s. 25.

³⁴ Şair, 25.

³⁵ Bkz.: İbn Cübeyr, 278-279; Lewis, 133. Münis, *Tarihü'l-cuğrafiyye ve'l-cuğrafiyyin fi'l-Endelüs*, 176.

³⁶ İbn Cübeyr, 282; Şüteyvi, "*Mevâkıfu İbn Cübeyr es-siyâsiye min hilali Rihleti*, 216.

³⁷ İbn Cübeyr, 260; Şüteyvi, 217.

³⁸ Münis, 177.

³⁹ İbn Cübeyr; 260; Hüsni, *Edebü'r-rihle*, 29; Hasan, 84.

lerinde tutacaklar; Hıristiyan hacılara haccetme izni verilerek kaydıyla Kudüs da dahil olmak üzere diğer bölgeler Müslümanların elinde kalacaktı. Böylece iki semavi dinin mensupları arasında barış rüzgarları daha güçlü bir şekilde esmeye başlamış oluyordu⁴⁰.

İbn Cübeyr, Rihle'sinde gayr-ı müslimlerin Müslümanlara gösterdiği hoşgörünün bir örneğini de Lübnan'dan veriyor. Onun anlattığına göre bu ülkenin dağlık kesimlerinde zühd hayatı yaşayan bazı müslümanlara Hıristiyanlar yiyecek götürüyorlardı. Şöyle ki:

"Şaşılacak bir olaydır ki Lübnan Dağı yakınında yaşayan Hıristiyanlar, Müslümanlardan bazı kimselerin (ki bunlar muhtemelen bazı zahid ve sufilerdir) bu dağda münzevi bir hayat yaşadığını görünce onlara erzak götürürler, ikramda bulunurlardı. Bunu yaparlarken "Bu kimseler kendilerini Allah yoluna adanmışlar, bunlara yardım etmeli" derlerdi⁴¹. Lübnan Dağı dünyanın en bereketli dağlarından biridir. Burada her çeşit meyve bulunur, akarsuları boldur ve ormanlarla kaplıdır. Bundan dolayıdır ki, burası hemen her zaman sûfi ve zâhidler barınağı olmuştur. İbn Cübeyr bu olayı anlattıktan sonra şunu sormadan geçemiyor: "Hıristiyanların kendi dinlerinden olmayan insanlara muamelesi böyle iken, Müslümanların birbirleriyle olan ilişkilerine ne demeli?"⁴².

Böylece, savaş şartları hüküm sürmesine rağmen Kudüs Haçlı Krallığının idaresi altında yaşayan Müslümanların, nisbî de olsa bazı hak ve hürriyetlere sahip olduğunu ve Hıristiyan toplumuyla dostane ilişkiler kurabildiğini, İbn Cübeyr'in gözlemlerinden ve diğer kaynakların verdiği bilgilerden öğrenmiş bulunuyoruz.

b. Sicilya'daki Müslümanların Durumu:

Sicilya Adası 827 senesinden itibaren Ağlebîler (800-900) tarafından düzenlenen deniz seferleri neticesinde Müslümanların kontrolüne geçmiş ve XI. yüzyılın sonlarında Normanlar tarafından işgal edilmeye kadar onların idaresinde kalmıştı. Müslümanlar adada zengin bir kültürel miras ve kalıcı eserler bırakmışlar; kurum ve kültürleriyle Norman hükümet ve saray teşkilatları üzerinde de etkilerini sürdürmüşlerdir.

Norman saray teşkilatında lakaplar, gelenekler ve merasimler konusunda Arap tesiri, Bizans tesirinden daha fazlaydı. Hatta üç Norman kralı bizzat Arapça lakaplar da almışlardır. Bunlardan William II, el-Müsteizz billah lakabını almıştı. William I ve II zamanında da sarayda güçlü bir Arap tesiri vardı.⁴³

Normanlar, genelde barışçıl idiler ve adadaki halkı bir arada tutmaya çalışıyorlardı. Müsamaha ve ılımlılık ruhu ile savaştı eğilimleri, Normanlar'da yanyana gidiyordu. Roger II(1130-1154)'in hoşgörüsü bir parça devletin güvenliğinin bir gereği idi. Çünkü muhtemelen müslümanlar o sırada adanın nüfusunun çoğunluğunu oluşturuyordu⁴⁴. *Nüzhetü'l-Muştak* yazarı ünlü Müslüman coğrafyacı İdrisi(ö. 560/1165), bu eserini Kral Roger II'in sarayında yazmış ve ona ithaf etmiştir.

İbn Cübeyr Rihlesi, özellikle Sicilyalı Müslümanlara ilişkin verdiği bilgiler yönünden eşsiz bir değere sahiptir⁴⁵. İbn Cübeyr'in Sicilya hakkında yazdığı paragraflar tarihçilerin hoşlanacağı türden bilgilerdir. Amari, ve Gabrielli birçok yerde bu noktaya işaret etmişlerdir⁴⁶.

Fakat İbn Cübeyr'in, Sicilya'daki Müslümanların durumu hakkında yazdığı farklı bilgileri iyi değerlendirebilmek için Sicilya'da yürürlükte olan hukuk sistemine ve toplumsal düzene bakmak gerekecektir. Aslında karal Rogerin çıkarmış olduğu kanunlar, otoritesine bağlı milletlerden herhangi birine ayrıcalık tanımıyordu. Her halk, yazılı kanunlara aykırı olmamak şartıyla örf ve adetlerini yaşamada serbestti. Buna Müslümanlar da dahildi. Onların şeyh, hakim, kadı, amil ve kaid gibi yöneticileri vardı⁴⁷. Müslümanların bazı belediye görevlerinde çalışmış olmaları da muhtemeldir. "Efadil" adı verilen bir heyet vardı ki kadıya yardımcı oluyorlardı ve bu heyetin üyelerinin çoğu Müslümandı. Bu belki Arap çağı boyunca işittiğimiz "cemaat"ın bir portresidir. Bu sözcük Norman çağında Yahudi ileri gelenleri için de kullanılmıştır⁴⁸.

Normanlar devri boyunca Sicilya'da idarenin İslami boyası hayatın birçok alanında kendini göstermiştir. Çünkü İslam medeniyeti adaya hakimdi ve Roger ve halefleri bu medeniyetin gölgesinde doğup büyüdüler; kendilerini bu medeniyetten yararlanmaya hazır halde buldular. Normanlar, İslam kurumları arasında önemli bir yeri olan divanlardan üçünü devlet teşkilatına almışlardır. Bunlar Divan-ı mezâlim, Divan-ı trâz ve Divan-ı tahkiki'l-mamur'dur⁴⁹. Roger, saray görevlileri bulundurma konusunda Müslüman hükümdarlara benziyordu. Oğlu Villiam I, Arapça konuşurdu ve etrafı Müslüman muhafızlarla çevriliydi. William II de selefinin izinde yürüdü. Onun mutfağının sorumlusu Müslümandı⁵⁰.

44 Aziz Ahmed, 78.

45 Hüsnî, *Edebü'r-rihle*, 29.

46 Munis, *Tarihü'l-cuğrafiye ve'l-cuğrafiyyin fi'l-Endelüs*, 177

47 İhsan Abbas, *el-Arab fi Sakaliye*, 144.

48 A.g.e., 144.

49 A.g.e., 146.

50 A.g.e., 145.

40 Blz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1987, s. 65,66.

41 İbn Cübeyr, 259.

42 İbn Cübeyr, 260; Hasan, 82.

43 Aziz Ahmed, *Tarihi Sakaliyeti'l-İslamiye*, 73-74

Roger, adanın idaresini ele alınca Müslümanlara yaklaşma siyaseti güttü. Çağdaş tarihçiler, onun döneminde islam akidesine bir zarar verilmediğini ve Müslümanlara herhangi bir eziyet yapılmadığını kaydetmişlerdir. Ancak köylü, çiftçi ve köle sınıfından Müslümanların veya hür iken köleleştirilen bazı Müslümanların acıklı durumlarını görmezden gelirse diyebiliriz ki şehirlerde yaşayan Müslümanlar emniyet içerisinde yaşıyorlardı. Çünkü Norman Kralı otoritesi ve kanunlarıyla onları himaye ediyordu⁵¹. Kısaca şu söylenebilir: Sicilya'daki Müslümanlar diğer bölgelerdeki din kardeşlerinden uzak ve habersiz yaşıyorlardı; yönetim onları himayeden aciz olduğu zamanlarda 'kelle vergisi' ödüyorlardı. Şehirlerdeki Müslümanların durumu böyledi. Köylerde ve kırlarda yaşayanlar ise kölelerden pek farklı değillerdi. Tamamı Sicilya Kralının elinde rehine gibiydiler. Sicilya Kralı, onlara zarar vereceğini söyleyerek Müslüman hükümdarları tehdit ediyordu. Muvahhidler hanedanının kurucusu Abdülmümin, el-Mehdiye'yi ele geçirdiğinde Sicilya Kralı, "Abdülmümin, oradaki dindaşlarımızı öldürürse biz de buradaki Müslümanları öldürür, mallarına el koyarız" demiştir⁵².

Esasında Norman Sicilya'sında yaşayan Müslümanları iki grupta ele almak mümkündür: 1) Şehirlerde oturanlar. Bunlar nisbeten inanç ve düşünce hürriyetine sahiptiler. Fakat mülklerini genişletmiyorlardı. 2) Çiftçiler veya köylüler: Bunlar ise her türlü hürriyetten mahrumdular. Ya toprağa bağlı köleler ya da alınıp satılan köleler haline gelmişlerdi⁵³.

İbn Cübeyr'in Sicilya'daki Müslümanların durumuyla ilgili olarak yazdıkları ancak yukarıdaki bilgiler sayesinde anlam kazanmaktadır.

İbn Cübeyr'in 580/1184 yılındaki ziyareti sırasında Sicilya krallık tahtında William II bulunuyordu. Seyyahımız, daha önce işaret edildiği üzere, eserinde Haçlı kral ve prenslerin isimlerini zikretmemiş, hatta onlara hoş olmayan sıfatlar yakıştırmıştır⁵⁴. Halbuki onun şimdi yine bir Hıristiyan olan Sicilya'nın kralının adını zikrettiğini ve ondan övgüyle bahsettiğini görüyoruz.

İbn Cübeyr, başkenti Palermo başta olmak üzere Sicilya'nın önemli şehirlerini ziyaret etmiş, buralardaki mimari eserler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Güçlü bir İslami inanca sahip olmakla birlikte bu inancı kendisinin bir Hıristiyan mabedini ziyaret etmesine engel olmamıştır. O, Hz. İsa'nın doğum gününe tekabül eden 21 Ramazan 580/ 28 Aralık 1184 Perşembe günü Hıristiyanların bayramı

51 A.g.e., 147.

52 İhsan Abbas, *el-Arab fi Sakaliye*, 153.

53 A.g.e., 143.

54 İbn Cübeyr, 282.

olan bir günde Sicilya'nın başkenti Palermo'daki Antaki Kilisesi'ni⁵⁵ ziyaret etmiştir. İbn Cübeyr, bu kilisenin mimarisi karşısında hayrete düşmüş ve bunun gayrı müslimlerin ülkesinde gördüğü en muhteşem eser olduğunu, buradaki Hıristiyan kadınların bu bayram günlerinde tıpkı Müslüman kadınlar gibi giyinip ve süslenerek kiliseye gittiklerini⁵⁶ yazmıştır. İbn Cübeyr, bu konuyla ilgili olarak başka söyleyeceklerinin de olduğunu, fakat günah olur diye bunları kaydetmekten vazgeçtiğini söylemiştir⁵⁷. Seyyahımızın Antaki Kilisesiyle ilgili olarak anlattıkları Rihle'nin en renkli sayfalarından birini oluşturmaktadır.

İbn Cübeyr, William II zamanında Sicilya müslümanları hakkında, daha önce de belirtildiği üzere, birbirinden farklı, hatta bazen birbiriyle çelişkili gibi görünen bilgiler vermektedir. Onun anlattıkları William II'nin Müslüman vatandaşların devlet hizmetinde kullanılması konusunda atalarının siyasetini sürdürdüğünü ve saray teşkilatında Müslümanlara dayandığını ve birçok alanda onlara çeşitli resmi görevler verdiğini⁵⁸ göstermektedir.

İbn Cübeyr, William II zamanında Sicilya kraliyet sarayında görevli tabip ve müneccimlerden bazılarının müslüman olduğunu kaydeder Bundan dolayı da "Allah' onun bu iyiliği dolayısıyla müslümanları fitneye düşmekten korusun" diye dua eder. Ama yine de Müslümanların yeteneklerinden istifade ettiği için William II'yi över⁵⁹.

İbn Cübeyr'in anlattığına göre Sicilya'da, Norman Krallarının çok sayıda Müslüman vatandaşı vardı ve bu krallar vatandaşlarına iyi davranıyorlardı. İbn Cübeyr, buradaki dindaşlarının inançları bakımından tamamen bağımsız olduklarını ve hükümet işlerine bile girebildiklerini memnuniyetle görmüş. Buradaki hürriyetlerinde ve de onların hükümet teşkilatına katılmış olmalarından duyduğu hoşnutluğu dile getirmiştir. Norman Kralının sarayında biraz Arapça konuşuluyor, Arapça şiir teşvik ediliyor, müslüman mimarlar korunuyordu⁶⁰.

İbn Cübeyr, zamanın Sicilya kralı William II'nin yönetimini, güzel ahlakını, ve sarayında müslümanları çalıştırmasını hayranlıkla karşılamıştır: "*Burada tamamı veya büyük çoğunluğu İslam şeriatine bağlı*

55 "Antaki Kilisesi, adını banisi Cercis b. Mihail el-Antaki'den almıştır. Mağrib'e göçeden bu şahıs bir süre Temim b. El-Muizz b. Bâdis'in emrinde çalışmış, daha sonra Sicilya Kralı Roger II'nin yanına gitmiştir. İbn Cübeyr'in tanıttığı Antaki Kilisesi, günümüzde Mar Torana adıyla bilinmektedir." (İbn Cübeyr, Rihle (muhakkık notu), s. 306).

56 İbn Cübeyr, 306.

57 İbn Cübeyr, 307.

58 Şüteyvi, "Mevâkıfı İbn Cübeyr es-siyâsiye min hilali Rihletihî", 217. Bkz. 217-218.

59 Aziz Ahmed, *Tarihu Sakaliyeti'l-İslamiye*, 75.

60 Steven Runciman, "Avrupa Medeniyetinin Gelişmesi Üzerindeki İslami Tesirler", 6.

olup imanlarını gizleyen genç kimseler vardır⁶¹. Kral Müslümanlara çok güveniyor; kendi durumu ve önemli işler konusunda onların görüşüne başvuruyordu. Hatta onun mutfak sorumlusu bir müslümandır. Kralın zenci müslümanlardan oluşan bir grup hizmetçisi vardır ve bunların başındaki komutan da onlardandır⁶².

Aziz Ahmed, İbn Cübeyr'in anlattıklarından da anlaşıldığı üzere, William II döneminde müslümanlara dönük muamelenin müsamaha ve baskı arasında gidip geldiğini kaydetmiştir. Saraydaki görevliler ister müslüman, ister müslümanlığı gizleyenler ve isterse de herhangi bir şekilde Hıristiyanlığı benimsemiş Müslüman olsunlar kralın güvenini kazanmışlar ve çoğu kez devlet idaresinde onlara yüksek makamlar veiliyordu. Görünürde Hıristiyan olan bazı gençler, gizlice namaz kıyıyorlardı⁶³. İslamlığını gizleyen ve İbn Cübeyr'e bilgi veren müslümanın adı Abdülmesih idi. Onlara Cuma namazı yasaktı. Bayram namazlarında ise Abbasi halifesi adına hutbe okutuyorlardı⁶⁴.

Normanların en merhametli krallarından biri olan William II bile bazen bir müslüman lideri dininden vazgeçmeye zorluyordu. Yine Norman idareciler bazen İbn Zur'a gibi bir fakih Hıristiyanlığı benimsemeye mecbur ediyorlar, bazen de, komutan Ebul-Kasım b. Hamud gibilerini Muvahhidlerle iritbat halinde olmakla itham ederek, baskı ve işkence uyguluyorlar ve mallarına el koyuyorlardı. Ebeveynin otoritesi üzerine kurulu olan Müslüman aile düzeni, Hıristiyanlığı benimsetmek için uygulanan baskılara ek olarak, yapılan teşvikler neticesinde bozuluyordu⁶⁵.

Bu baskılar karşısında adadaki müslüman aydınlar, meselenin tek çözüm yolunu İslam ülkelerine göç etmede görüyorlar. Ada Müslümanları kızlarını İslam diyarından burayı ziyarete gelenlerle evlendirmenin en iyi çözüm yolu olduğunu düşünüyorlardı. Adanın batısında bulunan Trapani(Trapanes), müslümanların Endülüs'e ve Kuzey Afrika'ya göç etmek için kullandıkları başlıca limandı.⁶⁶

İbn Cübeyr, Palermo'da kral William II sarayında müslümanların iyi bir durumda olduğunu kaydeder.⁶⁷ Fakat onun kraliyet sarayındaki bu durumla ilgili olarak anlattıklarından Norman Sicilyasındaki Müslüman toplumun diğer gayri müslim ülkelerdeki din kardeşlerinden daha mutlu olduğu şeklinde bir anlam çıkarılmamalıdır. İbn Cübeyr'in Sicilya

şehirlerinde gördüğü camiler, mescitler, zaviyeler, müslüman paşa ve mahallelerine rağmen Norman idaresi, adadaki Müslümanları yılda iki kez vergiye bağlamış ve onların toprak mülkiyetini engellemiş bulunuyordu. Hatta William II nin hizmetindeki Müslümanların tamamı veya büyük çoğunluğu inançlarını gizliyorlar, kralın hizmetinde iken namaz vakti yaklaştığında gizlice namaz kılmak için onun huzurundan çıkıyorlardı⁶⁸.

İbn Cübeyr seyahatnamesini okuyanlar, Sicilya'daki bir kısım Müslümanın kendilerini emniyette hissetmediklerini ve ibadetlerini yerine getirmekten çekindiklerini ve müslüman olduklarını açıkça söyleyemediklerini de göreceklerdir. Bu durum okuyucunun zihninde, İbn Cübeyr'in yazdıklarında bir çelişki olduğu izlenimini uyandırabilir⁶⁹. Gerçekte ise bir çelişki yoktur. Şöyle ki: Dinlerini açıkça söyleyebilen ve onun gereklerini yaşayabilen Müslümanlar, bunu yapmaya gücü yetenlerdir. Bunlar da ya Palermo gibi kralın otoritesinin bulunduğu bir şehirde oturan, ya da Trapanis gibi Müslüman nüfusun çoğunluğu oluşturduğu şehirlerde yaşayanlardır. Müslümanlar, Missine gibi azınlıkta oldukları yerlerde ise himayeden uzak bir şekilde yaşıyorlardı ve buralarda inançlarını açıklama ve dinlerinin gereklerini yerine getirme konularında gayri müslim komşularından bir parça çekinmeleri normaldi⁷⁰. İbn Cübeyr, Missine şehri hakkında bazen birbiriyle çelişkili bilgiler vermiştir. Mesela bir yerde, "burası bir Müslümanın yaşayabileceği bir yer değildir" ve "burada yabancıların teselli bulacağı, rahat edebileceği bir ortam yok" derken başka bir yerde ise "Buranın pazan hareketli, ürünleri boldur. Ne kadar yabancı olursan ol, burada gece ve gündüz emniyettesin" demiştir. Öyle anlaşıyor ki İbn Cübeyr Müslümanların Sicilya'daki durumunu henüz tam olarak öğrenememiş olmalı ki bundan sonra Sicilya'nın başkenti Palermo'yu ve adanın diğer şehirlerini de gezmiş, buralardaki mimari yapılarını tasvir etmiş ve yöneticilerin Müslüman vatandaşlarına duydukları güveni anlatmıştır⁷¹.

Sicilya'daki Müslümanların durumuyla ilgili olarak İbn Cübeyr'in birbirine zıt gibi görünen anlatımları konusunda Powell şunu söylüyor: "Onun anlattıkları Norman Sicilyası'ndaki hoşgörülü ve çok kültürlü bir toplumun varlığının tasdikî olarak yorumlanmasına rağmen çoğu tarihçi bugün bu konuda pesimist bir görüşü savunan Francisco Gabrielli ile aynı kanaati paylaşıyorlar"⁷².

61 İbn Cübeyr, 297.

62 İbn Cübeyr, 298.

63 Aziz Ahmed, *Tarihü Sakaliyeti'l-İslamiye*, 82.

64 A.g.e., 83.

65 Aziz Ahmed, *Tarihü Sakaliyeti'l-İslamiye*, 83-84.

66 A.g.e., 84.

67 İbn Cübeyr, *Rihle*, (nşr. Mustafa Ziyade'nin notu), 16

68 İbn Cübeyr, *Rihle*, (nşr. Mustafa Ziyade'nin notu) 17.

69 İhsan Abbas, *el-Arab fi Sakaliye*, 151.

70 İhsan Abbas, 51.

71 Runciman, "Avrupa Medeniyetinin Gelişmesi Üzerindeki Tesirler", s. 12.

72 James M. Powell, "Frederick II and the Rebellion of the Muslims of Sicily, 1200-1224", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, Ankara 1999, s. 13.

Her ne olursa olsun tarihçiler, Sicilya'daki Norman devleti'nin, Müslüman vatandaşlarına adil davrandığı ve onların hayatın birçok alanındaki üstünlüklerini ve köklü bir medeniyete sahip oldukları gerçeğini kabul ettiği konusunda ortak bir kanaate sahiptirler⁷³. Onun bu konuda yazdıkları pek açık değilse de Sicilya'nın tarihi ve coğrafyasına ilişkin verdiği bilgiler çok faydalıdır. Çünkü, o, sosyal olguları titiz bir şekilde kaydetmiştir. Mesela o Müslüman bir ailenin içerisinde aile bireylerinden bazılarının, ortaya çıkan bir anlaşmazlık neticesinde Hıristiyanlığa girdiğini gözlemlemiştir.⁷⁴

Öyle görünüyor ki William II zamanında Sicilyanın muhtelif şehirlerindeki Müslümanlar tamamen güvenlik içerisinde olmasalar da barış ve hoşgörü içerisinde yaşıyorlardı. Müslümanlar, kendi mahallelerinde yaşıyorlar, işlerini liderleri veya kadıları yürütüyorlar, ibadetlerini mescidlerinde sürdürüyorlardı. Bununla birlikte Merhametli Kral William II döneminde dahi, Sicilya müslümanları, adadaki cemaatlerinin geleceğinden endişe ediyorlardı. İbn Cübeyr diyor ki: "İleri görüşlü kimseler, onların akıbetinin Girit halkınınakilere benzemesinden korkuyorlar"⁷⁵.

İbn Cübeyr, Sicilya başkentinden sonra Akdeniz kıyılarına inerek gemiye bindi. Ocak 1185'te Sicilya'nın liman kenti Trapanis'e ulaştı ve buradan da Endülüs'e dönüş yolculuğuna başlamış⁷⁶.

İbn Cübeyr'in gezisinden beş sene sonra adanın nüfus haritasında büyük değişiklik meydana gelmiştir. Adadaki denge Müslümanlar lehine bir değişiklik umudu kalmayacak şekilde değişmişti. 1189 yılında çıkan iç karışıklıklar sırasında Müslümanların kılık-kıyafet ve geleneklerinin farklı oluşundan ötürü Müslüman unsur açık hedef haline geldi.⁷⁷

Sicilyalı Müslümanların tebaa olarak gördükleri tolerans, bilimsel ve idari etkileşimle Norman prenslerinin Müslüman devletleri zaptetmek ve acımasızca yağmalamak için açtıkları şiddetli fetih heyecanı arasındaki kadar büyük bir çelişki olamaz. William II, İsveç prensesi Constantia ile evlenince, bu yeni siyasi oluşum, kapıları Alman hakimiyetine açmış oldu. Haçlı seferlerinin müteceviz ve savaşkan ruhuyla birlikte bu, adanın Latin-Norman faaliyetleriyle etkili bir şekilde aşılana Oryantal kültürünün gelişip boyattığı havayı mahvetti. Fethedilen ülkelerin insanları günden güne kendilerine daha kötü muamale yapıldığını gördüler: Kültürlü sınıflar (Kuzey) Afrika'ya göç etti, köylüler çoğunlukla

efendilerinin sabrını tüketen bir derecede isyan ettiklerinden anakaraya sürüldüler. Çok geçmeden şüphe ve ilgisizlik Sicilya'daki Arap dilinin ve Müslüman kültürünün katledilmesiyle sonuçlandı⁷⁸.

Sonuç

Valencia'lı Müslüman katip, edip ve şair İbn Cübeyr (ö. 614/1217), İslam Doğusuna, 1183 yılında başladığı ve iki sene üç buçuk ay süren bir seyahat yapmış; bu seyahati esnasında çeşitli ülke ve şehirlerde karşılaştığı dini, siyasi ve iktisadi birçok olayı not etmiş; bunlar hakkındaki görüş ve düşüncelerini açıklamıştır. O seyahatine çıkarken ve dönerken bir Ceneviz gemisinde yolculuk yapmıştır. Hac farızasını yerine getirdikten sonra, Mağribli Müslüman hacıların Doğu limanlarında karşılaştığı kötü muameleyi protesto etmek istercesine, ülkesine Mısır üzerinden dönmeyerek, Irak hac kfilesıyla birlikte Bağdad'a ve oradan da Musul'a geçmiş, daha sonra Suriye ve Filistin'i ziyaret etmiş; burada bir süre kaldıktan sonra Akka limanında gemiye binmiş ve Sicilya üzerinden memleketi Endülüs'e dönmüştür.

İbn Cübeyr'in Rihlesindeki gözlem ve görüşlerinden onun çağındaki hakim din anlayışına bağlı kaldığı, ancak birçok Müslüman aydında bulunmayan, nisbeten geniş bir bakış açısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. O, çağdaşı Müslüman yazarlara göre daha ileri görüşlü ve daha hoşgörülü olduğunu göstermiş, özeleştiriden kaçınmamıştır. Bununla birlikte o, Mağrib ve Maşrik müslümanlığını karşılaştırırken Mağriblilerin ve özellikle de Muvahhidlerin din anlayışlarına ve yönetimine duyduğu hayranlığı gizlememiş, buna karşılık Maşrik (Doğu İslam dünyası) müslümanlığını ve yönetim anlayışını sert bir biçimde eleştirmiştir. O, doğulu Müslüman hükümdarlardan Nureddin Zengi'yi ve özellikle de Selahattin Eyyubi'yi övmüştür. Fakat o neticede Muvahhidlerin bütün İslam dünyasına hakim olması gerektiği düşüncesini savunmuştur.

O Mısır limanlarında ve Cidde'de hacı adaylarına yapılan muameleyi sert bir şekilde kınamış, Mekke Emîrinin haksız uygulamalarını eleştirirken bu gibi yöneticilerin Muvahhidlerin kılıcıyla "temzilenmeleri" gerektiğini açıkça dile getirmiştir.

İbn Cübeyr, seyahatnamesinde İslam ülkelerinde gayrı müslimlere genel olarak iyi davrandığını örneklerle anlatmıştır. Filistin'de Haçlılar'la Müslümanların, aralarındaki savaş sürerken birbirleriyle sosyal ve iktisadi münasebetlerini normal bir şekilde sürdürdüklerine dikkat çekmiştir.

Yine, o, eserinde 1192'de Haçlılarla Müslümanlar arasında imzalanan Remle anlaşması üzerinde

⁷³ Hasan, *er-Rehhaletül-Müslimin*, 87.

⁷⁴ Hasan, 87.

⁷⁵ Aziz Ahmed, *Tarihi Sakaliyeti'l-İslamiye*, 83.

⁷⁶ Bkz. İbn Cübeyr, 314-315.

⁷⁷ Aziz Ahmed, 84.

⁷⁸ Ambroxio Huici Miranda, "İberyaya Yanmadası ve Sicilya", *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul 1997, III, 326.

durmuştur. Ayrıca Lübnan'daki Hıristiyan köylülerinin dağlık kesimde zühd hayatı yaşayan bazı Müslümanlara nasıl yardımcı olduklarını anlatmış ve Müslümanların birbirleriyle olan ilişkilerinde bundan dersler çıkartması gerektiğini söylemiştir. Bunların yanında o, seyahatnamesinde, Haçlıların, ellerindeki Müslüman esirlere kötü muamele yaptıklarını, Akka ve Sur'da Müslümanlara yönelik olarak bir hıristiyanlaştırma siyaseti izlendiğini, ve bir-iki tane si dışında, buralardaki camilerin kiliseye çevrilmiş olduğunu üzümlere anlatmıştır.

İbn Cübeyr Rihlesi'nin değerini arttıran hususların başında ise yazarın Sicilya'daki Norman yönetiminin Müslüman vatandaşlara dönük siyaseti konusunda verdiği bilgiler gelmektedir. İbn Cübeyr, birçok tarihinin aksine anlatımlarına rağmen, Sicilya'daki Müslümanların, genel olarak iyi durumda

olduklarını, ancak azınlıkta oldukları şehir ve köylerde zor şartlar altında yaşadıklarını bildirmektedir.

Bu yazımızı İbn Cübeyr'in vermek istediği mesajı kavramış olan bir Batılı bilim adamının, Steven Runciman'ın sözleriyle bitirmek istiyoruz. Runciman, yarım yüzyıl önce İstanbul'da verdiği bir konferansta İslam'ın Avrupa'ya tesirlerinin ne kadar güçlü olduğunu örneklerle anlatmış ve şunları söylemiştir: *Büyük dinler ve büyük medeniyetler kendi başlarına apayrı yaşayamazlar. Din veya fikir ayrılıklarından doğan savaşlarla veya milliyetçiliğin yarattığı engellerle kültür ilerleyemez. Hiçbir dinin taraftarı, diğer dinlere mensup insanlara önem vermeyecek veya onları reddedecek kadar mükemmel değildir. Farklı medeniyetler ancak birbirlerini anlama gayreti içinde kalarak ve dostça bağlarla birbirlerine yardım edebilirler.*⁷⁹

⁷⁹ Runciman, "Avrupa Medeniyetinin Gelişmesi Üzerindeki Tesirler", s. 12.